VASSALLI AND HIS TIMES A. CREMONA

dinja kif iddur — għax il-kelma tagħhom għamlitilna qlub ta' ġganti; u intom dik il-kelma — għad li mhux ta' kollha f'dan il-għadd, għax huma bosta — taqrawha iżjed il-quddiem, u taraw jekk għandniex ingemgmu mita t-tmaqdir u ż-żebliħ lill-*Għaqda* jiġi min-nies tagħna, minn Maltin bħalna, waqt li l-għorrief ta' l-aqwa bliet ta' Barra ifaħħruha u jixtiequ jitfgħuha l-quddiem. M'hemmx li jifhmu M'hemmx li jiftħu għajnejhom? M'hemmx li jifhmu darba għal dejjem fejn irridu naslu u li fi ħsiebna ma tidħol b'xejn il-*Pulitka?*...

"XINHU L-MALTI SAFI"

Bdan l-isem, il-Għaqda tagħna ħarġet it-taħdita li kien qara s-Sur Nin Cremona, fl-1 ta' marzu li għadda, lil l-imseħbin u lill-ħbieb tagħhom, miġburin fil-*Palazzo de la Salle*. Billi, mita nqrat, jien ma kellix ix-xorti nismagħha, għax kont marid, tistgħu tifhmu malajr kemm fraħt biha, xħin ġiet f'idejja l-kopja li baghtli. Imma l-ferħ kiber wisq iżjed u fawwarli qalbi bil-hena, mita rajt kif is-Sur Cremona, li ħadd, ibda minni, ma jaf il-Malti daqsu, għaraf ifisser ta' Mgħallem x'jiġifieri *Malti safi* u mila bl-ilma ħluq dawk il-boloh li jaħsbuna — jew, għall-qerq ta' rashom, jagħmlu ta' bir-ruħhom jaħsbuna – irridu nagħmlu gwerra lit-Taljan, billi nwarrbu l-kliem kollu ta' dak l-ilsien mill-Malti u nqajmu kliem qadim li miet u ntisa! Jaqraw, jiflu, jiżnu x-xogħol tas-Sur Cremona; u, inbagħad, jekk għandhom ħila, imieruh bil-qawwa tar-raġuni.

Is-Sur Cremona għoġbu *jiddedika* l-ktieb tiegħu lili, għax (qal hu) kont jien li rawwamt u irfajt il-Lsien Malti, kont jien li f'żgħużitu nissilt fih l-imħabba tiegħu. Niżżih-ħajr: ma satâx jatina ġieh akbar: imma din m'hix ħlief tjieba tiegħu, għax iż-żerriegħa skond fejn tinxeħet, Tista' taqa' fuq il-blat u ma tinbetx, tista' tiġi qalb il-ħorrieq u l-ħorrieq joħnoqha, tista' ssib art tajba u trodd bil-mijiet! Dan għallmu Kristu. Is-Sur Cremona, mela, għandu jifhem li l-art tajba tiegħu, mhux iż-żerriegħa dgħajfa tiegħi, kienet!

G. M. A.

Dal-ktieb jinbiegħ 3 soldi minn għand CRITIEN TAL-KOTBA, 3 Sda. Reale, il-Belt.

IL-GĦERIEN TA' ĦAL-SAFLIENI.

Fuq il-quċċata tar-Raħal il-ġdid, fil-lemin tat-triq li tâti għal Ħal-Luqa, insabu, mal-għoxrin sena ilu, ħafna għerien maqtugħin fil-blat. Is-sur Anġ Psaila, fl-1902, beda jibni d-djar ta' bejn Strada Ħal Saflieni u Strada Catacombe u f'waqt li kienu jitħaffru xi bjar, infaqa' wieħed minnhom ġewwa għar li ħadd ma kien jaf bih. Billi t-triq kienet ogħla mis-sisien tal-bini, f'dan il-għar inxeħet il-ħaġar u l-laqx kollu li l-bennejja kellhom żejjed, u mita d-djar tlestew qalu lill-Gvern b'dawn il-għerien u l-Gvern xtrahom.

Patri Manwel Magri, il-Ġiżwita, li kien l-aktar wieħed li jifhem f'dak li sar fil-qedem, ġie magħżul biex inaddaf dawn il-għerien u jgħid x'kienu u min għamilhom. Ma laħaqx naddaf kollox, Patri Magri, għax ġie mibgħut Sfaqs għall-missjoni u, fl-1907, miet hemm u miegħu ndifen għerfu u dak li sar jaf fuq il-Għerien ta' Ħal-Saflieni. Miktub fuq dawn il-għerien ma ħalla xejn. Miskin kemm inġabar kmieni Patri Magri! kemm ġid sata' jagħmel aktar milli għamel raġel bħal dak, għaref, ħaddiem, bieżel u mħeġġeġ bin-nar ta' l-imħabba lejn l-art fejn twieled u lejn dak kollu li ħallew warajhom il-ġnus li għammru fiha mill-eqdem żminijiet!

It-tabib Zammit, li kien ħa f'idejh il-ħakma tal-Mużew u tal-ġabra ta' dak kollu li sar qabel żmienna, daħal biex itemm ix-xogħol li kien beda Patri Magri u wara ftit snin il-għerien tnaddfu u ġew miftuħa biex jarawhom in-nies. U fihom x'tara tas-sew!

Mnejn tidħol il-lum ma hix id-daħla ewlenija tal-għerien, għax din ħabtet taħt waħda mid-djar ta' Strada Ħal-Saflieni. Għalhekk inxtrat daqsxejn art u fiha saret spiera u nbena taraġ għal isfel, għax l-ewwel għar li jintlaħaq jiġi mat-30 xiber taħt wiċċ it-triq.

Dawn il-għerien ġew maqtugħa fil-blat bil-għodda taż żnied daqs sitt elef sena ilu.

Id-daħla saret min-naħħa tal-Punent taħt waħda mid-djar ta' Strada Ħal-Saflieni. Barra kien hemm bini b'ħaġar kbir u d-daħla kienet minn ġewwa xriek għoli xi sitt piedi mħaffer fin-nofs. Sew fil-bini ta' Ħal-Tarxien kemm ukoll f'Ħaġar Qîm u fl-Imnajdra daħliet bħal din hemm aktar minn waħda. Minn din id-daħla l-art ġiet imħaffra ħelu ħelu f'ħafna għerien u daħliet u għorof maħduma b'reqqa u sengħa li ma bħalha. Għalxejn

, >iklie m kifinhmna magħnuila dawn J¦ I
***** ' T X id-daħhei, nbadifjefi b,¦-k K , x wieħedj-sta jmurjarahont , , hila ta> m.ss.nj.etna. Biss
^erien » ' i . t ^ " ^ e b għandu jżomm Muddien,
j i f h e m ! . dax-NOKħol Ul RH * b , , · g ħ o d d a t a ż · ż n ·

* ħat,uwasa, hawu-f ^
1 x •" I, broni uia ħaffer, o«g or u obrox u ħokk bil-ħaġa-
Hafl'er u nar

^ " " U k sar i * · ; n i e d marbuta f'tarf ta' għasluj
H'in.i e i n ta' «.•*• ^ .nħfn pul.ier. toqba ħdejn l-oħrj
bàeou jii ħaffru t ^ * u 'in bSħ*d b , ż o „ q n l t q m ? ? ll„bl t t t
jaal xehda un-naM. K Mita kienu jidhlu l-ġewwa kemn,
bejn il-hnlor ki-n » ' " J ^ j i n t a ġ a r biż-żnied fuq il-ħauj
iridu h'dan it-Uħhr,u- • wj · · jj · ħaj t klen jinbawi
k„.„ ,»glm,el 1-in.Rt, lemu . . ^ u .
u jitmclles l» bagar ta Iiu ,¦u.

Hvl'n ki-l^nlħo.n kienu jiibghu bin-nogħra. Ghadhou dL x hitan maħsula bl-aħmar u luqħ.tan u fuq,
EaVmm maħiuia bħal siġar bil-frott u qawwanet, u « *
2„„hom maħżui bħal xehda tan-naħal. A r a x q.ma kellhm ghal dan il-maqdes dawk li ħaffruh !

Hawn minisaqsi, tgħid maqdes kien ? Jien naħseb H kien maqdcs lejn innies kienet tinġabar u tati qima ltl dak lt kellhoit Pmohhom li kien jista' kollox u xi wħud kienu jorqdu f'dawi ll-gabubi li ħemm maqlugħa fil-blat, biex alla tagħhom iħalliit bom u mita jistenbhu jgħidu l-ħolma lill-qassisin tal-maqdes I kienu jfissruhielhom.

Dan it-tifsir tal-ħolm ġej mill eqdem żminijiet u bosta huin l-pajjiżi li kellhn.n fejn in-nies tmur torqod u toħlom u tfltaqt n.alqassisin lijħssru l ħol.n. Nak. lifiżmien Ġużeppi, il-Faraw tal-Masar tlmwwad Pħolma kbira li kellu u bagħat għalih bi' ifiss.rh'.elu glax kien jaf li Ġttżeppi kien f.sserxi ħolm » «* kull ma kien fisser
Fil-gh,

ikun jaf T' •obsor,» f»q xi haga li kien jaqbd
ġej nobsruli iT' -"T kien hebl L "» għadda nafuh
timm mal-ġeni," "assir .k:ènii ikstuħa «£.e www rokna, I'&>\
Pdik is-sikta k i l L U jkabb:,r iHeħen, u f'dak id-dW
IWbbal, li¦¦.imJT T l:,SSIS tagħhom,b'hehenli ijwaħħax, W
,*«>™w fiħkffeb q c ? Hkli kien Mq«-
*k'e"*jie. jobroġmitT T " ^XVIII. 7) li Sawl xtafiJ
I ' m,U',<,b,d» 11 kien se'rikollu ma'l-egħ**l

u qal Iill-qaddejja ttegħu : "Għiduli b'xi mar, ¦i„ħ ai tal-Feten u mmur tnfittixha u ngagħalha tobsorl * t n ,r r"h tiegħu qalulu: Hemm f'Endor mara li irħandha ,1 Tc)U U Sawl inar u sabħa. Mela tjaWtl H.għwieB ta'L J f / ^ ' maqtugħa biex in-nies tinġabar ġo fihom, bħal kieku ·o T' u hemm b,t-talb u b,t-tixħim kienu jfiftxu iayħ,,-f,, iT,- 'qdes' ghalihom, għax ,l-bniedem dejjem iho I SijġM taj xi hadd li jista' jieqaf mieiu « ^ « £ 1 ^ ^ mill-eqdem zinien ,n-n,es kienet temmen li xi ħadd ban! »i£ dinja kien jista jgħmha, u hekk kull żmien kelħ, dinu

Dal-maqdes taħtl-a, t ta' Ħal-Saflieni biż-żmien ġie meaiu,,, minn kull ħadd u fl-aħħar sar midfen mill-aktar egħżież eħax kull ħadd kien pxtieq li mita jmut jiġi midfun fih u' bħala maqdes telqugħ u baqa' biss għad-dfin.

Għadam ta' niadwar sebàt elef bniedem inġabar minn ġot-trab ta'Ħal-Saflieui mita tnaddaf. U mal għadam ins;,b xaqquf mill-isbaħ, frak ta' qliel, kwies u bororii, li kienu jitkissru u jindifnu mal-rnejjet. U nsab żibeġ tal-bebbux li bhal ħannieqa kienu jdawru ma' għonqhom u ħaġar mieles u mitqnħ li kien jiddendel għall-ġħajn fil-ħannieqa.

Xi ġmiel ta' ħwejjeġ, x'reqqa ta'xogħol, x'għaġeb ta' fuħħar, insab f'Ħal-Saflieni I Kemm għainlna biex niftaħru b'dawk in-nies li ġew qbilna u li bħalhom għad ma dehru imkien J Niesna ta' hamsa u sitt elef sena ilu kienu għaddew lil dawk kollha li għaxu ma'dwar il-Mediterran u haffru għerien tal-għaġeb u bnew bini lijwaħħax u hadmu fuħħar li ma bħalu u naġru u naqqxu ħaġar li jsaħħar. Għalhekk jixraq li bil-qima kollha ngħożżu dak li baqa' ta'dawk iż-żminijiet imbiegħda biex nuru li nisiltia ħu tat-tajjeb u li ahna nafu x'jiswa dak li writna.

T. Z.

KTIEB QDID.

Nifirħu b'qalbna kollha lill Prof. Temi Zammit tal-ktieb IL OŻEJJER TA' MALTA U L ĠRAJJA TAOħHOM" Il ħareġ dan l-aħħar. Dal ktieb h" fa' ġieh kbir nthux biss lil min kitbu iida wkoll lil Malta u l-'sien Malti ghax miktub tajjeb u saiih f'koHox. Darb'oħra nllkeUmu •nqtt iijed flt-tul. Issa biss injthidu li kull Malti ma ġbandux |oagos t jkollux wieħed. Jinbiegh 1/3 minn għand 0. Muscat u librari oora.